

MAGDALENA SWARYCZEWSKA

Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

CZY ŚWIĘTE MIASTO JEST NA SPRZEDAŻ? KRAJOBRAZ SAKRALNY WOBEC ROZWOJU INFRASTRUKTURY TURYSTYCZNEJ

Streszczenie. Jedną z popularnych form organizacji czasu wolnego jest ruch pielgrzymkowy. Obszary związane z turystyką pielgrzymkową stanowią miejsce modlitwy i kontemplacji. Jednocześnie bywają centrami komunikacyjnymi, handlowymi i hotelowymi. Komeracja i związana z nią współczesna infrastruktura niszczy krajobraz sakralny, jest jednak niezbędna do obsługi pielgrzymów. Dochody z turystyki pielgrzymkowej przyczyniają się także do ratowania zabytków oraz poprawy lokalnego dobrobytu. Jedną z form kompromisu jest koncepcja Świętego Miasta, oparta na kompozycji stref dystansu i wypełnienia przestrzeni. Dyktuje ona granice ochrony i zakres przekształcania krajobrazu, umożliwia bezkolizyjną lokalizację usług, a także zachowanie duchowych i estetycznych wartości krajobrazu sakralnego.

Słowa kluczowe: turystyka pielgrzymkowa, krajobraz sakralny, planowanie przestrzenne

Wstęp

Pielgrzymka jest jedną z popularnych form kultu religijnego, a także sposobem organizacji wolnego czasu. Co roku do polskich i europejskich sanktuariów przybywają rzesze ludzi skruszonych, pobożnych czy też zwyczajnie ciekawych, poszukujących wrażeń estetycznych i kontaktu z zabytkami. Niezależnie od aspiracji i rodzaju natchnienia, wszyscy mają też codzienne potrzeby, które muszą być zaspokojone. Miejsca związane z turystyką pielgrzymkową, stanowią więc nie tylko przestrzeń modlitwy i kontemplacji. Jednocześnie bywają centrami komunikacyjnymi, handlowymi i hotelowymi. Aby docenić ten problem, wystarczy odwiedzić przepastne domy pielgrzyma, wmieszać się w cizbę pielgrzymek-wycieczek, trzaskających drzwiami samochodów, oblegających mało dyskretne toalety, obwieszzone reklamami stragany i budki z lodami.

Sytuację taką planista określi jako niejednorodność i sprzeczność w zakresie funkcji terenu. Architekt dostrzeże zapewne malowniczość, przechodzącą w nieład estetyczny,

jaki musi pojawić się na obszarze użytkowanym chaotycznie i intensywnie (BOGDANOWSKI 1999). Natomiast w świetle religioznawstwa ten radosny rozgardiasz jest nieestety symptomem bezbożności, gdyż homogenizacja przestrzeni i znaczeń niszczy „świat człowieka religijnego”, a wraz z nim fundament tego świata – rozdzielność *sacrum* i *profanum* (ELIADE 1996). Człowiek religijny posiadał bowiem umiejętność rozróżnienia i rozdzielenia spraw świeckich od tego, co święte.

Komercja i związana z nią współczesna infrastruktura zaciera treści krajobrazu sakralnego, jest jednak niezbędna dla obsługi pielgrzymów. Dochody z turystyki pielgrzymkowej przyczyniają się także do poprawy lokalnego dobrobytu i ratowania dziedzictwa kultury. Są to bardzo silne argumenty, gdyż wszystkim ciągle dokuczają brak pieniędzy i utarła się już zasada, że zabytki muszą na siebie zarabiać, muszą się „sprzedać”. Sceneria parkingowo-kawiarniana i handel w miejscu świętym są więc w pełni usprawiedliwione, więcej – niezbędne, jeżeli godzimy się na masowość pielgrzymek i idącą za tym modernizację struktur historycznych (SWARYCZEWSKA 2005).

Jak więc zachować ciszę i ocalić wartości duchowe na hałaśliwym targowisku? Czy sprzedaż świętej przestrzeni jest nieunikniona? Co może w tej sprawie zrobić architekt krajobrazu?

Material i metody

Zarówno rozdzielność *sacrum* i *profanum*, jak i kwestia dystansu, pozostaje na ogół w kategoriach idei. Przyjmujemy, że trudno ją wyrazić materialnie i określić z użyciem parametrów technicznych. Jest to jednak niezbędne, jeżeli chcemy wyjść poza sferę pobożnych życzeń, a więc przełożyć ochronę krajobrazu sakralnego na rysunek inżynierski i planowanie przestrzenne. Należy zatem wrócić do źródeł, czyli do definicji.

Krajobraz sakralny można opisać na kilka sposobów. Przede wszystkim uznajemy jego „inność”, odrębność wynikającą z dualistycznej koncepcji świata (ŚW. AUGUSTYN 2002). W realnym krajobrazie jest to więc strefa postrzegana jako wyjątkowa, związana z obiektem sakralnym, pozostająca pod jego silnym wpływem funkcjonalnym, wizualnym i emocjonalnym.

Identyfikacja i opis krajobrazu sakralnego może opierać się także na archetypach, takich jak: drzewo, góra, woda i pustka, lub elementach, jak: centrum, granica, brama i dystans. Natomiast postać krajobrazu sakralnego wywodzi się z trzech form, dobrze znanych kulturze materialnej człowieka: kręgu kultowego, ogrodu i miasta (SWARYCZEWSKA 2008). Są to zarazem formy przestrzeni mistycznej, symbolizujące świat nadprzyrodzony, wizje eschatologiczne lub społeczność wielbiącą Boga, opisywane w Biblii i innych świętych księgach ludzkości (SWARYCZEWSKA 2007).

Wymienione pojęcia, choć pozornie oderwane, można bez trudu odnaleźć w naszym otoczeniu, ponieważ sakralizacja przestrzeni jest regułą zarówno w czasach historycznych, jak i współcześnie. Przykładami obszarów *sacrum*, które zostały wyodrębnione z otaczającej przestrzeni *profanicznej*, są nie tylko świątynie, lecz także starożytne i średniowieczne miasta lub klasztorne ogrody oraz komponowane krajobrazy barokowe, gdzie artyści i budowniczości umiejętnie wprowadzali sekwencje granic i bram oraz operowali otwarciem widokowymi i efektem scenicznym.

Barokowe założenia wielkoprzestrzenne reprezentują szczytowe osiągnięcia sztuki komponowania krajobrazu. Zazwyczaj u podstaw tego kunsztu leży aspekt teologiczny i ideowy, a także dążenie do ekspresji i czytelności dzieła (PASIERB 1991). Jedną z form niewątpliwie godnych uwagi, szczególnie w świetle niniejszych rozważań, jest koncepcja Świętego Miasta, oparta na współśrodkowym układzie stref dystansu i wypełnienia (SWARYCZEWSKA 2008). Zasadę takiej kompozycji przedstawiają załączone studia planistyczne, gdzie ukazano interpretację historyczną i współczesne wytyczne projektowe dla pięciu obszarów, związanych z założeniami krajobrazowymi z XVII i XVIII wieku. Założenia te, fundowane przez polskich biskupów, znajdują się na Warmii lub, jak Święta Lipka, pozostają w ścisłym związku z warmińskim terytorium i tradycją religijną. Reprezentują także wybitne dokonania europejskiej sztuki sakralnej (rys. 1-5).

Wyniki

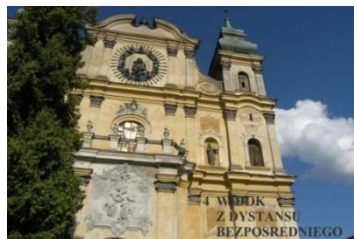
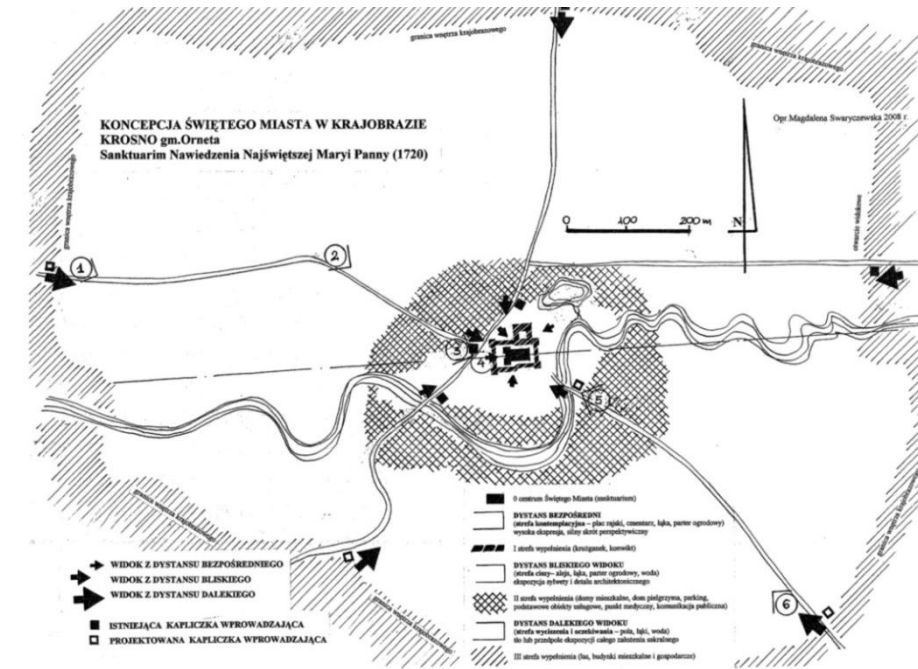
Niezależnie od lokalizacji, czy też (bardzo zbliżonego) czasu powstania, w każdym obiekcie dostrzegamy wyraźny układ współśrodkowy, gdzie kolejne segmenty – strefy zabudowy (wypełnienie), są przedzielone pierścieniami otwartej przestrzeni (dystansu).

Jak dowodzą zamieszczone szkice studialne, taki układ realizowano bardzo konsekwentnie, wykorzystując konfigurację terenu i sieć komunikacyjną, która zapewniała bezbłędne „naprowadzenie” i ekspozycję architektury w sekwencji coraz bardziej ekspresyjnych zbliżeń. Dla pielgrzyma, który przychodził z daleka, taki krajobraz, wraz z całą zaaranżowaną sceną, miał stać się świątynią pod niebem, Jeruzalem Mistyczną lub miejscem zjednoczenia wiernych – Świętym Miastem na ziemi. Toteż i dziś nie powinien być nikomu odebrany moment pierwszego zachwyty, wzruszenia „kiedy się święte miasto pokazało, mało co dalej niżli w równej mili” (TASSO 1923).

W koncepcji krajobrazu sakralnego, obszaru, gdzie gromadzą się i przemieszczają tłumy ludzi, nie jest oczywiście obojętny typ zabudowy, którą spotykamy w strefach wypełnienia i lepiej, aby harmonizowała ona z otoczeniem i nie stwarzała zbędnych dysonansów czy konkurencji formalnej. Jednak znaczenie podstawowe mają strefy dystansowe, owe pozornie zapomniane pustki, dzięki którym czytelna jest logika świętej przestrzeni i trud architekta. Te właśnie dystanse gwarantują związki funkcjonalne i widokowe, potwierdzają przynależność Świętego Miasta do strefy *sacrum*. W sensie religijnym stanowią bardzo ważną przestrzeń wyciszenia, kontemplacji i oczekiwania.

Jednak rola tych obszarów jest dziś absolutnie niedoceniana. Pielgrzym przybywa autokarem a nie polną czy leśną drogą, wysiada pod samym kościołem i nie ma ochoty ani nawet okazji do podziwiania krajobrazów, wykreowanych ręką i dzięki pobożnym zamiarom dawnego mistrza.

Co więc dzieje się ze Świętym Miastem obecnie?

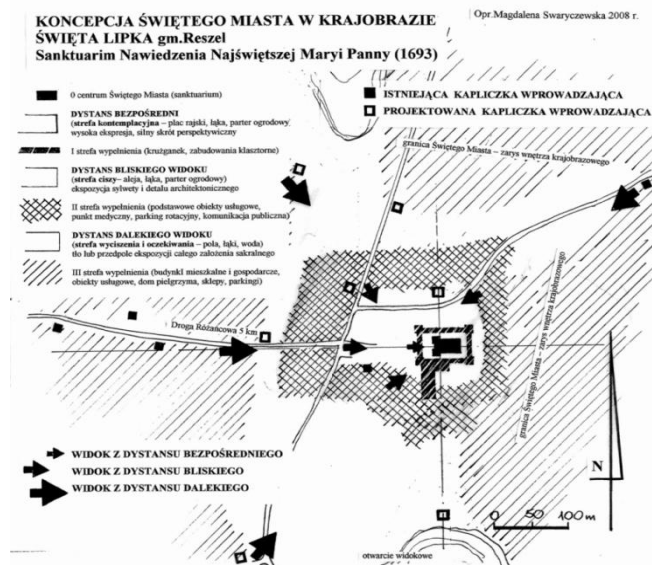
Rys. 1. Studium stref dystansowych Świętego Miasta w Krośnie koło Ornety (oprac. M. Swarczewska 2006-2008)

Fig. 1. Study of the distance zones of the Holy City in Krosno near Orneta (prepared by M. Swarczewska 2006-2008)

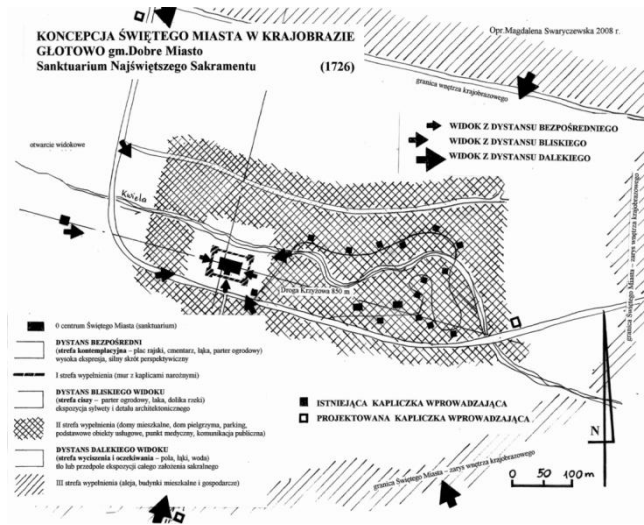
Rys. 2. Studium stref dystansowych Świętego Miasta w Stoczku Klasztornym koło Kiwity (oprac. M. Swarczewska 2006-2008)

Fig. 2. Study of the distance zones of the Holy City in Stoczek Klasztorny near Kiwity (prepared by M. Swarczewska 2006-2008)

Rys. 3. Studium stref dystansowych Świętego Miasta w Świętej Lipce koło Reszla (oprac. M. Swarczewska 2006-2008)

Fig. 3. Study of the distance zones of the Holy City in Święta Lipka near Reszel (prepared by M. Swarczewska 2006-2008)

Rys. 4. Studium stref dystansowych Świętego Miasta w Głotowie koło Dobrego Miasta (oprac. M. Swaryczewska 2006-2008)
Fig. 4. Study of the distance zones of the Holy City in Głotowo near Dobre Miasto (prepared by M. Swaryczewska 2006-2008)

Rys. 5. Studium stref dystansowych Świętego Miasta w Chwałęcino koło Ornety (oprac. M. Swaryczewska 2006-2008)
Fig. 5. Study of the distance zones of the Holy City in Chwałęcino near Orneta (prepared by M. Swaryczewska 2006-2008)

Dyskusja

Historycznie ukształtowane, mistyczne pustki znajdują się w bezpośrednim sąsiedztwie sanktuariów, właśnie tam, gdzie wobec konieczności rozwoju infrastruktury turystycznej poszukuje się miejsca na parkingi, podjazdy, obiekty handlowe i hotelowe. Wobec tej opresji sprzedaż Świętego Miasta zaczyna się od zabudowania lub przynajmniej „zagospodarowania” stref dystansowych. Nie trzeba dodawać, że zostają one bezpowrotnie stracone lub oszpecone.

Ta przykra tendencja godzi nie tylko w estetykę przestrzeni, lecz także w same podstawy kultury i religijności. Dziedzictwo sztuki sakralnej – malarstwa, rzeźby, budownictwa czy krajobrazu – jest bowiem istotnym elementem porządku kulturowego, szczególnie w takich krainach, jak Warmia, wielokrotnie niszczonej wojnami i ciężko doświadczonych w historii. Rozwiązaniem godnym uwagi jest więc uporządkowanie przestrzeni i przypisanie poszczególnym strefom Świętego Miasta konkretnych kierunków rozwoju (tab. 1).

Tabela 1. Układ przestrzenny Świętego Miasta w krajobrazie
Table 1. Spatial arrangement of the Holy City within landscape

Segment	Odniesienie do centrum	Tradycja użytkowania	Niepożądane tendencje rozwoju	Pożądane tendencje rozwoju
1	2	3	4	5
Centrum (kościół z dominantą)	sugestia powiązań wertykalnych – <i>axis mundi</i>	modlitwa, nauczanie, muzyka, ekspozycja dzieł sztuki	zazwyczaj minimalne	nabożeństwo, modlitwa, nauczanie, muzyka, ekspozycja dzieł sztuki
Dystans bezpośredni	wysoka ekspresja formy, wynikająca z bliskości centrum i silnego skrótu perspektywicznego	otwarta przestrzeń modlitewna, cmentarz	nasadzenia ozdobnych drzew i krzewów, niezwiązanych z symboliką sakralną	przeźren modlitewna, relikwowy cmentarz, łąka, niski parter ogrodowy
Wypełnienie (krużganki, klasztor)	bezpośredni związek formalny i stylistyczny z centrum	mieszkania duchownych, budynki bezpośrednio związane z funkcją sakralną, zadrzewienia	komercjalizacja przestrzeni, punkty usługowe, sklepy	mieszkania duchownych, budynki bezpośrednio związane z funkcją sakralną, ochrona
Dystans bliskiego widoku	silnie oddziaływująca ekspozycja centrum Świętego Miasta, czytelność treści krajobrazu – dominanty i detalu architektonicznego	strefa upraw lub ogrodów ozdobnych, modlitwy i ciszy	wprowadzanie tymczasowej i stałej zabudowy usługowej, parkingów samochodowych i autokarowych oraz rozległych terenów utwardzonych	zachowanie otwarcie widokowych, łąka, miejsce letnich nabożeństw, kaplice różańcowe, droga krzyżowa w ogrodzie sakralnym
Wypełnienie (bliska zabudowa)	bliski związek formalny i stylistyczny z centrum, eksponowany w panoramie	duże i małe obiekty gospodarcze, place gospodarcze, zabudowa mieszkalna w ogrodach i sadach, naturalne i komponowane drzewienia wysokie	wprowadzanie dużych kubatur, konkurencyjnych w stosunku do głównej dominanty, redukcja obiektów zabytkowych i naturalnych elementów krajobrazu na rzecz parkingów i nowej zabudowy	parking rotacyjny, zabudowa związana z konieczną obsługą ruchu pielgrzymkowego, pokoje gościnne, mała gastronomia, dewocjonalia i książki, węzeł sanitarny

Tabela 1 – cd. / Table 1 – cont.

1	2	3	4	5
Dystans dalekiego widoku	czytelność formy i treści całego Świętego Miasta, ekspozycja panoramiczna w kontekście form krajobrazowych i otaczającej zabudowy, strefa wyciszenia i „zachwytu”	strefa krajobrazu otwartego – lasy, łąki, pola uprawne, jeziora, sporadycznie występująca zabudowa mieszkalna i gospodarcza	wprowadzanie zabudowy i parkingów redukcja otwarcie widokowych i naturalnych elementów krajobrazu	zachowanie otwarcie widokowych, kalwaria na obrzeżu wnętrza krajobrazowego, aleje doprowadzające, zielony parking rotacyjny, łąka, punkty widokowe
Wypełnienie (zabudowa, rozłóg polny, las)	obszar położony poza granicami (znakami granicznymi) Świętego Miasta, dalekie otwarcia widokowe lub ściany wnętrza krajobrazowego	a) miasto, wieś lub luźno skrytalizowana strefa osadnicza, b) obszar zdominowany przez czynnik naturalny (uprawy, nieużytki) lub zwarty kompleks leśny	a) hałas, degradacja środowiska, presja inestetyczna, skierowana na obszar Świętego Miasta b) izolacja, niedostępność dla pielgrzymów i turystów, zapomnienie	strefa wysokiej aktywności gospodarczej: duże inwestycje związane z obsługą pielgrzymów i ruchu turystycznego, domy pielgrzymia, parkingi stałe, restauracje, sklepy, rozwój jednostek osadniczych – z wyeksponowaniem walorów lokalnej natury i kultury

Wnioski

Obszary dystansowe, wpisane w historyczny układ Świętego Miasta, nie „sprzedają się” i nie zarabiają na sobie w sensie doraźnych korzyści. W myśl dzisiejszych oczekiwań – religijności masowej, pospiesznej i wygodnej – raczej przeszkadzają w dostępie do atrakcji i korzyści materialnych. Jednak tam, gdzie to jeszcze możliwe, należy zastanowić się nad powyższą analizą, gdyż dystans funkcjonalny i widokowy to największy skarb krajobrazu sakralnego, klucz do Świętego Miasta, który nie powinien być zgubiony ani sprzedany.

Przedstawiony schemat dowodzi także, że koncepcja przestrzenna Świętego Miasta nie musi być barierą w procesie jego modernizacji. Odwrotnie – nie tylko gwarantuje zachowanie i eksponowanie *sacrum*, lecz także umiejętnie zastosowana, rozwiązuje problemy funkcjonalne. Dyktuje granice ochrony i zakres przekształcania przestrzeni, umożliwia bezkolizyjną lokalizację usług, a także zachowanie duchowych i estetycznych wartości krajobrazu sakralnego.

Literatura

- BOGDANOWSKI J., 1999. *Sacrum w architekturze krajobrazu*. Cz. 2. Teka Kom. Urban. Architekt. PAN Krak. 31: 98.
- ELIADE M., 1996. *Sacrum i profanum. O istocie religijności*. Wyd. KR, Warszawa: 15-19.
- PASIERB J.S., 1991. *Chrześcijaństwo i sztuka – dzieje problemu*. W: *Sztuka a religia*. Red. W. Leszczyński. Inst. Kultury, Warszawa: 36-37.
- SWARYCZEWSKA M., 2005. *Il Sacrum inteso come una categoria del paesaggio culturale moderno*. W: *Religioni e Sacri Monti a cura di Amilcare Barbero e Stefano Piano*. Atti del Convegno

Swaryczewska M., 2009. Czy Święte Miasto jest na sprzedaż? Krajobraz sakralny wobec rozwoju infrastruktury turystycznej. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #55.

Internazionale Torino, Moncalvo, Casale Monferrato, 12-16 ottobre 2004. Regione Piemonte, Università di Torino, Centro di Documentazione dei Sacri Monti, Calvari e Complessi Devotionali Europei: 337-345.

SWARYCZEWSKA M., 2007. Symboliczna Jerozolima w krajobrazie Warmii. *Teka Kom. Architekt. Urban. Stud. Krajobr. PAN Lubl.* 3: 135-149.

SWARYCZEWSKA M., 2008. *Sacrum i profanum* w krajobrazie kulturowym. Dziedzictwo przestrzeni sakralnej i Warmii. Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn.

ŚW. AUGUSTYN, 2002. Państwo Boże. Ks. XIV, rozdz. XXVIII. Antyk, Kęty: 546-547.

TASSO T., 1923. Jerozolima Wyzwolona w przekładzie Piotra Kochanowskiego, III 1-9. Drukarnia W.L. Anczyca i Spółki, Kraków.

IS THE HOLY CITY FOR SALE? THE SACRAL LANDSCAPE IN THE FACE OF PROGRESS OF TOURISTIC INFRASTRUCTURE

Summary. Pilgrimage movement is one of the most popular ways of organizing free time. The areas based on pilgrimage tourism are places of prayer and contemplation. At the same time they tend to be traffic, mercenary and accommodation centres. The commerce and its contemporary infrastructure destroys the sacral landscape; however, it is necessary for serving the pilgrims. The incomes gained by pilgrimage tourism bring local prosperity and help saving the monuments. The concept of Holy City is one of the forms of compromise. It is based on composing of distance zones and of filling the space. It marks the borders of the preserved areas, it shows the possible degree of changing landscape and it also enables placing the services in a proper way, avoiding conflicts. It also allows to preserve spiritual and aesthetical values of the sacral landscape.

Key words: pilgrimage tourism, sacral landscape, landscaping

Adres do korespondencji – Corresponding address:
Magdalena Swaryczewska,

Zaakceptowano do druku – Accepted for print:
8.12.2008

Do cytowania – For citation:

Swaryczewska M., 2009. Czy Święte Miasto jest na sprzedaż? Krajobraz sakralny wobec rozwoju infrastruktury turystycznej. *Nauka Przyr. Technol.* 3, 1, #55.